

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра соціології управління та соціальної роботи

Пояснювальна записка

до бакалаврської роботи

на тему

**«ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА СІМЕЙ ЯК ЗАКЛАДИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ
БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ»**

Виконала: здобувачка 4 курсу групи СР-45
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота
Шевченко Ганна Миколаївна

Керівник: Вітковська І. М.,
старший викладач закладу вищої освіти
кафедри соціології управління та соціальної
роботи

Рецензент: Зінюк А. В.,
к. соц. н., доцент закладу вищої освіти
кафедри прикладної соціології та соціальних
комунікацій соціологічного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ.....	7
1.1 Поняття та сутність термінів «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування».....	7
1.2. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	10
Висновок до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА СІМЕЙ В УКРАЇНІ.....	19
2.1. Центри соціальної підтримки дітей та сімей: основні завдання та напрямки діяльності.....	19
2.2. Центри соціальної підтримки дітей та сімей в Україні: методи соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.....	24
Висновок до розділу 2.....	32
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	35
3.1. Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» Маріупольської міської ради: історія реорганізації та евакуації.....	35
3.2. Результати дослідження.....	36
Висновок до розділу 3.....	41
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	46
ДОДАТОК А.	

ВСТУП

Актуальність теми. Україна переживає дуже нелегкі часи. COVID-19, повномасштабна війна – усе це стало сильним поштовхом до росту чисельності дітей-сиріт та дітей, які були позбавлені батьківського піклування. Проблема втрати батьківської опіки через військові дії – наразі одна з найактуальніших проблем в українському суспільстві, тому центри соціальної підтримки дітей та сімей, як заклади їх влаштування, стають головним суб'єктами соціального захисту дітей та сімей в Україні.

Центр соціальної підтримки дітей та сімей – це установа, яка створена для надання соціального захисту дітям та їх сім'ям, які опинилися у СЖО [32]. 17 центрів соціальної підтримки для дітей та сімей активно працювали до початку повномасштабної війни [8]. Повномасштабне вторгнення призводить до жахливих наслідків, таких як втрата батьків та руйнування звичного для дітей соціального оточення, тож такі центри відіграють важливу роль, де дітям надається необхідна освітня, соціальна та психоемоційна підтримка.

В Україні з 2017 року триває процес деінституалізації, суть якого – викорінення дитячих будинків та інтернатів для того, щоб діти виховувалися переважно, в родинних або сімейних формах виховання. Час реформи, на який вона розрахована, складає 10 років. За весь цей період в інтернатних закладах та дитячих будинках планується зменшити кількість дітей на 90%. Водночас для кожної громади повинні бути розроблені та впроваджені нові, актуальні послуги, які були б направлені на підтримку дітей та сімей з дітьми у складних життєвих обставинах. До початку повномасштабної війни майже всі дитячі будинки було перепрофільовано.

Деінституалізація має триступеневий план: перший етап було завершено у 2017-2018 роки. На цьому етапі розроблялись законодавчі акти, проходила перевірка наявних закладів, де здійснювався інституційний догляд тощо [33].

Другий етап мав відбуватися до 2024 року. Його суть – саме реалізація усього запланованого. Тобто на цьому етапі дуже багато роботи: і виявити проблеми та потреби регіональних громад, які надають послуги дітям-сиротам та дітям, які були позбавлені батьківського піклування; і розробка програм для навчання надавачів послуг, які направлені на роботу з такими групами дітей; і розвиток інклюзивної освіти в дошкільних та загальноосвітніх закладах тощо [29].

Третій етап – завершальний. Триватиме з 2025 до 2026 року. На цьому етапі планується підбити підсумки та розробити стратегії на майбутню роботу.

На жаль, реформа знаходиться на «перехідному періоді» через ряд причин:

1) не має розвинених профілактичних механізмів, що допомагали б сім'ям, які переживають труднощі та потребують протекції ще до появи дітей. Таке втручання можуть здійснювати соціальні працівники, але, на жаль, зараз їх дуже мало, а в деяких громадах їх навіть немає;

2) згідно з планом, з 2020 року не повинні були прийматися діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування до дитячих будинків, але за умови, що вже буде створена альтернатива. І ця альтернатива дійсно існувала, проте у маленьких кількостях. Тому на усіх дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківської опіки просто не вистачало місця;

3) найголовнішою причиною є, очевидно, початок повномасштабного вторгнення, який змусив поставити на перший план боротьбу за життя цих дітей.

За даними UNICEF до повномасштабного вторгнення в Україні перебувало 67586 дітей-сиріт та дітей, які залишились без батьківського піклування [8].

Через усі ці причини центри соціальної підтримки дітей та сімей є актуальними, бо надають опіку та підтримку дітям в усіх аспектах їхнього життя.

Ступінь наукової розробленості теми. Тема влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування дуже масштабна та гостра у всі часи. Різні питання стали темою дослідження різних вчених, таких як: Кисельова О., Кортікова А., Арнаутова Г., Василькова М., Ромовського З., Захарова М., Голиш Л., Жилінкова І., Дехтяренко Т., Дубровіна Н., Кузнєцова Н., Карпенко О., Кобелєва В., Коваленко С., Максимова Н. та інших. Також у роботі було використано матеріали з наукових статей, монографій, посібників, словників, законодавчих та нормативних актів України, електронних джерел тощо.

Об'єкт роботи: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Предмет роботи: соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану.

Мета бакалаврської роботи: дослідити специфіку роботи центрів соціальної підтримки дітей та сімей як закладів соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану.

Завдання бакалаврської роботи:

1. Визначити базові поняття кваліфікаційної роботи «соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «дитина-сирота», «дитина, позбавлена батьківського піклування», «центри соціальної підтримки дітей та сімей».
2. Здійснити аналіз законодавчої бази щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
3. Схарактеризувати основні методи соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

4. Провести розвідувальне дослідження методом онлайн інтерв'ювання керівника центру соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» м. Маріуполя, який було евакуйовано у Швейцарію.

5. Розробити практичні рекомендації для покращення роботи центру в нових умовах.

Методи дослідження. Було використано теоретичні та емпіричні методи. Зокрема використовувалися метод аналізу, синтезу, порівняння. Для дослідження використовувався емпіричний метод інтерв'ю.

Структура та обсяг роботи. Робота містить титульну сторінку, зміст, вступ, три розділи по два підпункти, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додаток. Загальна кількість сторінок бакалаврської роботи – 51.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Поняття та сутність термінів «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування»

Вивчення термінів «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» пов'язане з розвитком суспільства, його нормами та цінностями. Дослідження проблеми сирітства має історичне походження, яке відображає різні погляди на батьківство, дітей та родину в цілому.

Термін «сирота» має різноманітні визначення та довгу історію. Зазвичай, найпоширеніше визначення поняття «сирота» – це дитина, яка залишилась без батьків, через їх смерть. Однак, термін «сирота» використовують і в контексті дітей, які залишилися без батьків через інші причини.

Звертаючись до лінгвістики, ми можемо виявити деякі походження цього терміну. «Сирота» має латинське походження від слова «orbus», яке означає «позбавлений». Деякі вчені наполягають на тому, що термін «сирота» має багатшу та обширнішу лінгвістичну спадщину. Воно походить від староруських і старослов'янських мов, пишучись «сирь», також від болгарських і сербохорватських «сирота», у словенської мови – «siro'ta», чеського «siry» (осиротівший), польського «sierota» тощо [16, с. 161]. Отже, різними мовами визначення зберігає однакове значення – це «дитина, яка втратила одного або обох батьків». Спираючись на ці визначення, вчені підкреслюють давнє коріння терміна «сирота»: він одночасно є застарілим і поширеним на найдавніших етапах

людського суспільства, має загальнослов'янське і навіть індоєвропейське походження.

Звертаючись до історії соціальної роботи, ми можемо сказати, що сирітство це – соціальне явище, яке є невіддільною частиною людства. Раніше «сиротою» називали не тільки дітей, які залишилися без батьків, а ще й самотніх старих людей, покинутих їхніми дітьми та родичами. Це значило, що вони самотні, без піклування, коштів тощо.

На кінець 19 століття вітчизняні науковці визначали певні категорії, які мали право на державну допомогу у вигляді статусу «сироти». Такими категоріями були:

- «круглі сироти» – діти, які втратили обох батьків через їх смерть;
- діти з інвалідністю;
- діти, які народилися поза шлюбом, у вихованні яких матері потрібна була допомога;
- діти (до 10 місяців), які потребували тимчасової опіки, через хворобу матері та відсутність коштів;
- підкинута дитина, знайдена поліцією [11, с. 83].

Сьогодні поняття та проблеми дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ґрунтовно досліджуються в соціальній роботі. У Короткому енциклопедичному словнику із соціальної роботи термін «сирітство» визначається як «соціальне явище, що виникає через наявність в суспільстві дітей, які втратили батьків через їх смерть, а також дітей, позбавлених батьківського піклування, через позбавлення їх батьківських прав, визнання батьків недієздатними або безвісти зниклими» [43, с. 409].

Л. Кривачук визначає термін «сирітство» як поняття, що відбиває становище дітей-сиріт, а поняття «сирота» як «дитина, яка на постійній або тимчасовій основі перебуває поза сімейним оточенням через втрату обох батьків, а також дитина, яка

потребує захист та допомогу від держави, та не може бути залишена в сімейному середовищі з певних причин та інтересів» [21]. Також вона зазначає, що таке саме визначення надають такі науковці як О. Безпалько, А. Капська та Р. Вайноли [21].

В обставинах відсутності батьківського піклування знаходяться як діти-сироти, так і діти, позбавлені батьківського піклування. Проте існують відмінності між цими двома статусами, які не є очевидними. В. Бельченко та А. Пілігрим наголошують, що такі діти потребують додаткової уваги, бо вони – особлива категорія населення [2].

Дитина-сирота – це дитина, яка втратила обох батьків. З іншого боку, дитина, позбавлена батьківського піклування – дитина, яка була покинута, тимчасово чи назавжди розлучена з батьками, або батьки якої померли чи не можуть про неї піклуватися.

У Законі України «Про охорону дитинства» наведені такі визначення термінів «дитина» та «дитинство». Дитина – це «особа віком до 18 років, за умови, що згідно з законом, який застосовується до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше». Дитинство – це «період розвитку особистості до досягнення повноліття» [34].

Спираючись на ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» Виділяються поняття: дитина-сирота – це «дитина, в якої померли чи загинули батьки». Діти, позбавлені батьківського піклування – це «діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою

хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти» [28].

Ці дві категорії дітей мають право на пільги та на державне утримання. Діти, позбавлені батьківського піклування можуть втратити статус, якщо один або обидва батьки поновлять свої батьківські права.

1.2. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Соціальний захист такої групи дітей є однією з найважливіших складових соціальної політики будь-якої держави. Особливо актуальною ця тема є у воєнний час.

Вивчення теми соціального захисту активно здійснювали такі вітчизняні науковці як Н. Борецька, Т. Євдокименко, М. Лукашевич, В. Брич, Н. Семенишена, В. Скуратівський, Ю. Пасічник, Н. Болотіна, М. Мальчик, Є. Пліско, В. Тропіна та інші.

Соціальний захист – це державні програми та заходи, які спрямовані на матеріальну підтримку громадян, їх підтримки та захисту, через різні життєві

ситуації, які призводять до соціальних ризиків (інвалідність, сімейні труднощі, безробіття тощо).

У Короткому енциклопедичному словнику із соціальної роботи зазначено, що соціальний захист – це така система заходів, принципів та соціальних гарантій, які були встановлені державою й спрямовані на забезпечення оптимальних умов життя та задоволення потреб людей [43, с. 430].

Статтею 46 Конституції України визнається право кожного громадянина на соціальний захист, який надає право отримувати матеріальну допомогу, за непрацездатності, старості тощо [20].

Визначаючи «соціальний захист» Т. Семигіна зазначає, що це поняття охоплює комплекс соціально-правових гарантій, метою якого є забезпечити реалізацію основних соціально-економічних прав кожного громадянина, починаючи з права на рівень життя, що дозволяє нормально функціонувати та розвиватися особистості [38].

Б. Сташків зазначав, що «соціальний захист» – це матеріальне забезпечення в різних його видах та формах, яке надається особам, які не мають достатньо засобів для існування, через обставини, які не залежать від них. Матеріальне забезпечення надається коштом спеціально створених фондів на умовах, які були зазначені законом або договором [45].

Проблему соціального захисту дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування досліджували О. Безпалько, В. Бочарова, Т. Василькова, І. Зверєва, А. Капська, С. Харченко, О. Холостова та інші.

За базове визначення поняття соціального захисту такої групи дітей беремо надане поняття А. Капською. Проводячи дослідження у соціальній роботі, вчена надала авторське визначення поняттю «соціальний захист стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». А. Капська зазначила, що це така система заходів, які спрямовані на забезпечення розвитку та виживанню дітей,

спираючись на сучасний рівень. Ці заходи також направлені на запобігання випадкам шкоди здоров'ю дитини, психічному, інтелектуальному та моральному розвитку дітей, а також сприяє створенню відповідних правових, політичних, соціально-економічних та медико-екологічних умов [41, с. 116].

Згідно з Конституцією України, держава бере на себе зобов'язання утримувати та виховувати дітей цих категорій. 13 січня 2005 року набув чинності Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [28] в якому визначаються організаційні, соціальні, правові засади та гарантії державної допомоги таким групам дітей.

Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених опіки батьків у контексті державної політики реалізується через органи державного управління: Президента України, Верховну Раду України, Кабінет міністрів України, органи місцевого самоврядування, центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Згідно із Законом України про «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [28] держава повинна забезпечити таких дітей, надати їм державне влаштування. [28; 44].

До форм державного влаштування таких дітей входять влаштування у прийомну сім'ю, усиновлення, влаштування під опіку, піклування або дитячий будинок сімейного типу. Такі форми називаються «сімейні», що надає змогу дитині зростати не просто з іншими, а в сімейному середовищі.

Усі ці сімейні форми виховання відрізняються між собою за багатьма факторами. Оптимальним варіантом є всиновлення дитини, і це є кращою з форм сімейного влаштування, бо це передбачає включення дитини до сім'ї, а не лише до формальних структур. Але, у такому випадку втрачається сам статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Опіка та піклування є найтрадиційнішою формою влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування в Україні [35]. Опікуном або піклувальником стає сім'я, яка має прямі або непрямі родинні зв'язки з дитиною. Наприклад, бабуся, брат чи тітка. У такому випадку така дитина залишається в оточенні сім'ї, хоча її статус залишається незмінним.

Ще одним варіантом влаштування є прийомна сім'я. У цьому випадку може бути як і повна сім'я, так і одна людина, яка бере на себе опіку та догляд за дитиною або декількома (до 4-х осіб). За рішенням органів опіки та піклування сім'я може стати прийомною, укладаючи угоду про офіційне проживання дитини, зобов'язання забезпечувати виховання та утримання. Діти офіційно можуть проживати у цій сім'ї до свого повноліття, за виключенням, якщо вони вступають до вищих навчальних або професійно-технічних закладів. Тоді прийомні діти можуть залишитись у такій сім'ї до 23 років або до закінчення свого навчання. Варто додати, що дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування, які проходять навчання виплачується стипендія, яка на 50% більша, ніж розмір однієї стипендії у навчальному закладі, та нараховується повна заробітна плата за час виробничої практики та виробничого навчання. При цьому повне державне забезпечення залишається.

Сьогодні однією з найактуальніших форм влаштування дітей є дитячий будинок сімейного типу.

Це така сім'я або людина, яка бере на виховання від п'яти дітей [30]. Тобто сім'я може отримати такий статус тільки за умови, що вони візьмуть на виховання від п'яти дітей, але загальна кількість дітей не повинна перевищувати десять осіб. В такій сім'ї діти, позбавлені батьківського піклування та діти-сироти не втрачають свій статус, а є просто вихованцями. Умови проживання у дітей схожі із прийомною сім'єю: офіційно можуть залишатися до 18 років, за виключенням навчання у вищих навчальних або професійно-технічних закладах. В такому

випадку діти залишаються у дитячому будинку сімейного типу до 23 років або до закінчення свого навчання. Якщо у батьків-вихователів буде менше ніж 5 дітей, то їх переведуть у статус прийомної сім'ї.

Згідно із законом держава надає матеріальну допомогу на дітей, які знаходяться у дитячих будинках сімейного типу, у прийомних сім'ях, під опікою чи піклуванням.

У державній політиці є головні засади стосовно соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Їх суть полягає у:

- забезпеченні можливостей для кожної дитини виховуватися в сім'ї;
- забезпечені виховання та догляду відповідно до принципу родинності;
- сприянні усиновлення та запровадження механізмів стимулювання та підтримки для усиновлювачів;
- наданні переваги форм влаштування;
- захист прав та інтересів дітей, включаючи право на майно та житло;
- формування умов для всебічного розвитку, готуванні таких дітей до самостійного життя;
- наданні правових та соціальних гарантій;
- розвитку системи соціальної адаптації;
- наданні права вибору спеціальності та роботи дитині;
- наданні дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування матеріально-технічного забезпечення, сприяння у підтримці від підприємств, банків тощо.
- наданні правової допомоги на безоплатній основі [28].

Згідно зі статтею 4 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [28] встановлення державних соціальних стандартів для такої групи дітей визначається попри місце перебування дитини на вихованні

та утриманні, на рівні, відповідно до прожиткового мінімуму для їх вікової категорії.

Соціальні стандарти та норми, встановлені державою та націлені на:

- мінімальне забезпечення фінансів на товари першої необхідності;
- забезпечення житлом дітей, за умови відсутності особистого житла;
- гарантії першої роботи, яку роботодавець не може змінити протягом 3 років. У випадку неспроможності у забезпеченні роботи надається грошова виплата, коштом місцевого або держ. бюджету;
- разові матеріальні підтримки, за умови завершення навчання або після досягнення повноліття та завершенні перебування у різних формах влаштування;
- мінімальні щомісячні фінансові підтримки, які будуть надаватися, якщо вони здобувають освіту у ВНЗ (до 23 років) або до завершення навчання;
- мед. обслуговування мінімального рівня;
- мінімальне забезпечення навчальним та фізично розвивальним інвентарем;
- фінансову підтримку вихователів та прийомних батьків [28].

Держава сприяє повному забезпеченню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Допомога на утримання – не нижча за прожитковий мінімум. Діти такої групи на навчання забезпечуються повністю від держави (до 23 років).

Згідно із законодавством України дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування після повноліття надається грошова допомога. Вона є одноразовою. Окрім того, держава, після виходу з дитячих закладів, опікунів тощо, надає гарантоване працевлаштування дітям. Також умовою є закінчене навчання в навчальних закладах.

Наразі, в умовах воєнного стану та у зв'язку з нападом Росії на Україну, важливо інтегрувати правові дії щодо захисту прав дітей, зокрема соціально-

правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У час війни посилюються й негативні фактори, які можуть заважати у наданні якісних соціальних послуг у центрах соціальної підтримки дітей та сімей. Це, зокрема, не просто нестача достатньої кількості працівників, їх звільнення через міграцію, як із зони активних бойових дій, так і виїзд з України. Також нестача стабільної матеріальної допомоги, яка на період війни просто не визначена.

Запровадження воєнного стану не лише загострює політичну ситуацію в країні, але й несе з собою непередбачувані наслідки, особливо для найвразливішої категорії – дітей. Багато дітей потрапили у ситуацію, де вони втратили батьків, вони зникли або отримали інвалідність, у зв'язку з якою просто не можуть захищати та дбати про своїх дітей через втрату або обмеження своїх фізичних і психологічних можливостей. Тому, на період воєнного стану, було спрощення надання опіки, піклування родичам дитини.

Згідно зі статтею 79 постанови Кабінету Міністрів України про «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» було скасовано вимогу подання заяви про несудимість. Важливо, що після закінчення воєнного стану протягом місяця потрібно надати цю довідку [26]. Згідно із 80 статтею цієї ж постанови, не буде вимагатися проходження курсів догляду за дітьми. Також статтею 78 введено нові умови на влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування у прийомні сім'ї та будинки сімейного типу. Ця процедура буде тимчасовою та скасується або буде продовжена за умовою, коли з'ясується, що сталося із батьками дитини. Наразі, в умовах воєнного стану та у зв'язку з нападом Росії на Україну, важливо інтегрувати правові дії щодо захисту прав дітей, зокрема соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У час війни посилюються й негативні фактори, які можуть заважати у наданні якісних соціальних послуг у центрах соціальної підтримки дітей та сімей. Це, зокрема, не просто нестача достатньої кількості

працівників, їх звільнення через міграцію, як із зони активних бойових дій, так і виїзд з України. Також недостача стабільної матеріальної допомоги, яка на період війни просто не визначена.

Висновок до розділу 1

У пункті 1.1 було розглянуто теорії виникнення й розвитку понять «сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» в Україні. На основі наукових напрацювань вітчизняних вчених ми визначаємо поняття «дитина-сирота» як «дитина, яка перебуває тимчасово чи постійно поза сімейним оточенням, а також дитина, яка в силу власних інтересів не може залишатися в такому оточенні, має право на захист і допомогу з боку держави» [21]. Дитина, позбавлена батьківського піклування – це «дитина, яка знаходиться без піклування батьків, не отримуючи належного догляду та захисту».

Спираючись на законодавство ми визначили, що до дітей-сиріт належать «діти, батьки яких померли чи загинули» [28], а до дітей, позбавлених батьківського піклування, відносяться ті, хто залишився без батьків або розлучений з батьками через ряд причин. Ці дві категорії, відповідно до законодавства України, мають право на державні пільги та підтримку.

У пункті 1.2 поняття «соціальний захист» визначено як «державні програми та заходи, які спрямовані на матеріальну підтримку громадян, їх підтримки та захисту, через різні життєві ситуації, які призводять до соціальних ризиків».

Основним законом України щодо соціального захисту дітей вразливих категорій, який було проаналізовано у першому розділі роботи, є Закон України

«Про організаційно-правові умови соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [28].

Соціальним захистом такої групи дітей є система заходів, які спрямовані на забезпечення розвитку та виживанню дітей, спираючись на сучасний рівень. Ці заходи також направлені на запобігання випадкам шкоди здоров'ю дитини, її психічному, інтелектуальному та моральному розвитку, а також сприяє створенню відповідних правових, політичних, соціально-економічних та медико-екологічних умов.

Виходячи із дослідженого нами матеріалу, соціальний захист дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування – це:

- 1) державне влаштування;
- 2) соціальні виплати;
- 3) моніторинг умов проживання та виховання.

Також у першому розділі було розглянуто такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як: усиновлення, опіка, піклування, прийомна сім'я, влаштування в дитячі будинки сімейного типу.

РОЗДІЛ 2. ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА СІМЕЙ В УКРАЇНІ

2.1 Центри соціальної підтримки дітей та сімей: основні завдання та напрямки діяльності

В умовах воєнного стану важливо приділяти особливу увагу соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Ці групи дітей є дуже вразливими та потребують комплексного підходу до розв'язання їх проблем та потреб. Надання соціальних послуг таким дітям вимагає комплексного підходу та впровадження широкого спектра заходів. Такі заходи повинні бути направлені на розвиток їх добробуту, як фізичного, так і соціального й психологічного. Як приклад розглянемо роботу центрів соціальної підтримки дітей та сімей в умовах воєнного стану.

Варто зазначити, що саме формування центрів соціальної підтримки дітей та сімей було затяжне. Звісно вони не з'явилися одразу, минули роки системних трансформацій у сфері дитячої опіки та піклування. Разом з цим, знаходили нові, більш сучасні методи виховання та соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

На початку ХХІ століття почалися перші зміни у цьому спрямуванні. Через невідповідний стан дитячих будинків та інтернатів, уразливість дітей у таких установах, було вирішено почати роботу з реформуванням системи, яка була направлена на пріоритетність сімейного виховання над інституційним. Так, у 2017 році в Україні розпочалася масштабна реформа системи інтернатних закладів [33], яка була спрямована на деінституалізацію дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, тобто перехід від виховання в інтернатах та дитячих будинках до сімейних форм виховання.

На кінець 2016 року, до початку реформи, згідно із даними державної служби статистики України діючих дитячих будинків нараховувалося 37 закладів. В них проживало 1468 дітей. Також 11 закладів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в яких нараховувалося 894 дитини. Також функціонувало 49 будинків-інтернатів системи Мінсоцполітики, в яких перебувало 5805 осіб [12].

Головним аспектом цієї реформи стало переформування дитячих будинків у центри соціальної підтримки дітей та сімей. Такі центри брали за мету надання комплексної допомоги для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та сімей з дітьми, які потрапили та/чи знаходяться у складних життєвих обставинах. Крім того, центри сприяли реінтеграції дітей у сімейне середовище.

Деінституціалізація – це процес мета якого перетворення системи догляду за дітьми. Він сфокусований на тому, щоб захистити інтереси дитини та підкреслити переваги сімейного середовища над інституціями, які завдають шкоди (дитячі будинки, інтернати) та має низку переваг [7]:

- 1) надається підтримка сім'ям, яка має на меті надати повноцінний розвиток дитині;
- 2) інституції або змінюють свою діяльність на надання послуг, які стануть спеціалізованими або зачиняються;
- 3) набувається пріоритет сімейних форм виховання.

Центри соціальної підтримки дітей та сімей (ЦСПДС) – це установи, які були створені для надання допомоги дітям та сім'ям з дітьми у СЖО, шляхом надання підтримки та соціального захисту [32]. В таких центрах діти утримуються коштами держ. бюджету. Також у центрах можуть створюватися відділення, які

забезпечують термінове перебування для дитини строком до трьох місяців. Водночас можуть існувати невеликі групові будинки, які направлені на проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та на їх виховання. В таких будинках умови виховання – наближені до сімейних. Таким чином, ми можемо визначити основних суб'єктів (отримувачів) соціальних послуг:

1. діти, які потрапили у СЖО та мають відповідний статус у порядку, встановленому Міністерством соціальної політики;
2. діти, які мають статус сироти та діти, позбавлені батьківського піклування;
3. особи, які є з числа сиріт та позбавлених батьківського піклування;
4. діти, які мають обмежені можливості, у тому числі з розумовими та фізичними вадами;
5. сім'ї, які перебувають у СЖО та мають дітей;
6. жінки, які перебувають на третьому триместрі вагітності, стосовно котрих є підозра про намір відмовитись від дитини, після її народження [32].

Метою діяльності ЦСПДС є [32]:

1. виховання дітей у сімейному середовищі або в умовах, прирівняному до нього;
2. попередження соціального сирітства;
3. надання захисту прав на допомогу від держави дітям та сім'ям з дітьми у СЖО;
4. поліпшення соціального становища дітей та сімей з дітьми, їх розвиток.

У центрів соціальної підтримки дітей та сімей є цільове призначення. Його суть в тому, щоб надавати широкий спектр послуг та заходів, які були б направлені на розвиток дітей-сиріт, дітей, без батьківського піклування, осіб з їх

числа. Центри допомагають дітям та їхнім сім'ям опанувати знання, навички та вміння, необхідні для підтримки їхнього особистісного розвитку. Це надасть можливість повністю розкрити та реалізувати потенціал дитини та успішно адаптуватися в суспільство.

Діяльність Центрів ґрунтується на деяких принципах, котрі спрямовані на захист прав дітей, надання їм соціальної підтримки. Головним принципом є: захист та дотримання прав людини, зокрема право дитини на гідне життя. Також важливими є принцип законності, котрий є обов'язковою частиною роботи центру соціальної підтримки дітей та сімей, діє відповідно до чинних законів та нормативно-правових актів. Наступними є принципи соціальної справедливості та гуманності мета яких – надання відповідної підтримки та розв'язання проблем, з урахуванням потреб найбільш вразливих верств населення. Принцип доступності та відкритості говорить про те, що центр повинен бути доступним для всіх, кому потрібна допомога, незалежно від статусу людини та економічного становища. Принцип індивідуального підходу ґрунтується на тому, що потрібен особливий підхід до кожного з випадків, враховуючи обставини та проблеми. Принцип пріоритетності сімейного виховання наголошує на тому, що найкращі умови ті, які направлені на збереження та підтримку сімейного середовища. І, звісно, принцип конфіденційності відіграє велику роль у формуванні довіри та психологічного комфорту у співпраці із центром соціальної підтримки дітей та сімей [32].

Завдання ЦСПДС полягають у наступному:

- надати широкий спектр соціальних послуг дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, особам з їх числа, дітям, чії батьки опинилися у СЖО, дітям з інвалідністю (включаючи вади психофізичного розвитку);
- надати виховання, яке було б максимально схоже на сімейне;

- впровадити такі заходи, які були б направлені на підтримку взаємодії між дітьми та їх біологічною сім'єю, для того, щоб сприяти соціальній адаптації та включення цих дітей до сім'ї;
- надати допомогу дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування та особам з їх числа (які не старші 23 років), у створенні їм сприятливих умов для їх позитивного соціально-психологічного адаптування до нового середовища, зокрема у суспільство;
- забезпечити належну медичну допомогу, але за потребою відправити у відповідні медичні інстанції;
- забезпечити комплекс заходів, зокрема соціальну підтримку, для батьків, у яких є діти. Така підтримка спрямована на запобігання ситуаціям, де батьки відмовляються від дітей після їх народження та уникнути ситуацій, коли діти вилучаються з сім'ї [32].

Виходячи із вищезазначених завдань центру соціальної підтримки дітей та сімей, його діяльність направлена на декілька напрямків:

- 1) *надання притулку* дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування та дітям, які опинилися у СЖО;
- 2) *соціальну реінтеграцію* дітей, які були позбавлені батьківського піклування та дітей, чий батьки опинилися у СЖО;
- 3) *соціальну підтримку* батьків, у яких є діти, котрі перебувають у СЖО, жінок, які перебувають на третьому триместрі вагітності та осіб, з-поміж дітей, які залишились без батьківського піклування та дітей-сиріт;
- 4) *сприяння влаштуванню до сімейних форм опіки*;
- 5) *представництво інтересів* дітей-сиріт, дітей, які були позбавлені батьківського піклування та дітей, які опинилися у СЖО.
- 6) *консультування сімей з дітьми*, які перебувають у СЖО та членів сімей дітей-сиріт та дітей, які були позбавлені батьківського піклування [32].

2.2 Центри соціальної підтримки дітей та сімей в Україні: методи соціальної роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування

Наразі ЦСПДС є важливим елементом безпечного та сприятливого середовища для своїх клієнтів, адже основна їх мета – надання комплексної допомоги.

За даними, які були зазначені у моніторингу міжнародної організації UNICEF, на початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації, на території України перебувало 67586 дітей-сиріт та дітей, які були позбавлені піклування. Більшість із цих дітей, тобто 63002 дитини, були влаштовані до сімейних форм виховання. Зазначено, що в сім'ях опікунів/піклувальників була переважна кількість дітей (48089). Ще близько 9000 дітей знайшли тимчасовий притулок у дитячих будинках сімейного типу. 5830 дітей було влаштовано у прийомні сім'ї. Найменша частка, а саме 4589 дітей, проживали у закладах інституційного догляду і виховання [8].

До початку повномасштабної війни в Україні працювало 17 центрів соціальної підтримки для дітей та сімей [8]. Всього на 24.02.2022 рік у центрах соціальної підтримки перебувало 597 дітей, із них: 90 осіб залишилися в закладах, 100 осіб – повернуті батькам в біологічні сім'ї, 439 осіб – переміщені, в тому числі евакуйовані за межі України – 210 осіб (рисунок 2.1).

Рисунок 2.1. Місце перебування дітей центрів соціальної підтримки для дітей та сімей на період 01. 07. 2022, осіб

В умовах воєнного стану центри піклуються про всі категорії дітей та сімей, особливу увагу приділяючи таким вразливим категоріям, як сім'ї з дітьми, які потрапили у СЖО, багатодітні сім'ї, сім'ї, у яких дитина має інвалідність тощо. Фахівці центру підбирають для кожного випадку індивідуальний підхід, тому клієнти можуть отримати широкий спектр соціальних послуг. Наприклад, психологічну підтримку та консультації від спеціалізованих психологів; правову та юридичну допомогу; логопедичну, дефектологічну та інші види допомоги.

Також є дані [8], які показують які Центри були евакуйовані. Так можна виділити такі заклади:

- *Дніпропетровська область:*

- 1) Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Довіра» м. Дніпро – було евакуйовано в Закарпатську область. На їх утриманні було 58 дітей, з яких 39 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

2) Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Барвінок» м. Дніпро – евакуйовано в Закарпатську область. На їх утриманні перебувало 37 дітей, з яких 16 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

3) КЗ соціального захисту Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Обійми» Дніпровської міської ради – евакуйовано в Закарпатську область 31 дитину, серед яких 18 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

- *Донецька область:*

1) КЗ Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» Маріупольської міської ради Донецької області – евакуйовано у Львівську область, у два різних центри. В один центр – 26 дітей, серед яких 11 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В інший – 10 дітей, серед яких 4 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

- *Київська область:*

1) КЗ Макарівський Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь Надії» Макарівської селищної ради – було евакуйовано у Львівську область. На їх утриманні було 7 дітей, з яких 6 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

- *Харківська область:*

1) Харківський обласний центр соціальної підтримки дітей та сімей «Гармонія» – було евакуйовано в Чернівецьку область. На їх утриманні було 37 дітей, з яких 6 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. Цей заклад був обласним.

2) КЗ Балаклійський центр соціальної підтримки дітей та сімей Балаклійської міської ради Харківської області – було евакуйовано в Чернівецьку область. На їх утриманні було 8 дітей. Дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у них не було.

Згодом, у щорічній доповіді Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця була надана інформація, що за територію України було евакуйовано у супроводі директора Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Промінь надії», що знаходився в Київській області. Його актуальне розташування – Флоренція, Італія. А також Львівський центр соціальної підтримки дітей та сімей «Рідні» було евакуйовано до Італії [48]. Водночас Маріупольський центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» було евакуйовано за кордон у Швейцарію. Вони перебувають у кантоні Вале.

У нашому сьогоденні, у часи війни, проблема дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-сиріт стає більш актуальною. Ці діти стикаються зі складними життєвими обставинами, через несподівані, непередбачувані, трагічні наслідки війни. Ними можуть бути обстріли, поранення та загибель цивільного населення, в тому числі їхніх батьків. Осиротіння також може настати через відсутність батьківського піклування, за різних соціальних проблем (нарко/алко залежність, домашнє насильство, відсутність у батьків фінансових ресурсів для виховання дітей тощо). Ці фактори дуже серйозно впливають на психічний та емоційний стан дитини.

У таких випадках центри соціальної підтримки дітей та сімей відіграють важливу роль у наданні допомоги та підтримки дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Центри створюють безпечне середовище, в якому діти відчують себе захищеними. А працівники ж задовольняють не лише базові потреби у житлі та їжі, а й психологічні та соціальні.

Крім цього, внаслідок війни психічний стан дітей, котрі перебувають у центрах соціальної підтримки дітей та сімей, може значно погіршуватись та ускладнюватись. Діти можуть відчувати різний спектр емоцій, від стресу та тривоги, аж до депресії та травматичного стресового синдрому. У великій кількості дітей можливі проблеми з самооцінкою, внутрішні конфлікти щодо своєї

ідентичності. Ці діти потребують підтримки у подоланні психологічних й емоційних труднощів та психологічної підтримки. Тому важливо, щоб соціальні працівники, вихователі, психологи мали належну підготовку та всі необхідні навички, щоб та надати таким дітям ефективну підтримку та догляд.

Соціальні працівники повинні дотримуватися основних цінностей і принципів, які визначають ефективну та етичну роботу під час роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а саме:

1. усвідомлювати індивідуальність та цінність усіх дітей;
2. не розголошувати особисту інформацію та поважати приватне життя дитини, зберігати конфіденційність;
3. визнавати дитину як незалежну особистість з власними правами, життям та прагненнями;
4. боротися зі стигматизацією, уникати негативного впливу стереотипів;
5. зберігати об'єктивність, уникати нездійснених обіцянок і надавати допомогу з урахуванням реальних можливостей;
6. спонукати дітей до розвитку позитивних якостей і здібностей, показуючи приклад схвальної поведінки;
7. не заохочувати негативну поведінку. Усіма способами намагатися запобігти негативним проявам емоцій;
8. створення такої атмосфери, де до всіх дітей потрібно ставитись однаково;
9. вислуховувати та поважати погляди дітей. Це стосується врахування їхніх почуттів та право на власний вибір;
10. зосереджувати дитину на її досягненнях;
11. поважати досвід колег та їх час, співпрацювати з ними, щоб досягти спільних цілей;
12. надавати підтримку та поради колегам, якщо це потрібно [23, с. 136].

Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування – тяжка робота, тому фахівець має надавати значення декільком факторам та труднощам, що впливають на розвиток цих дітей. Зокрема, З. П. Кияниця та Ж. В. Петрочко у своїй науковій праці «Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми» [17] вказують саме на три основні групи потреб дитини: біологічні, соціальні та психологічні.

1. Біологічні – ті потреби, які в нас є перманентно. Тобто це постійна наявність їжі, здорового сну та відпочинку, адекватного спорту та фізичного розвитку;

2. соціальні – потреби у розвитку соціальних навичок та соціального оточення. Особливо це стосується сім'ї. Важливою частиною цих потреб є спілкування, завдяки якому дитина має можливість зрозуміти, що відбувається у думках інших людей, беручи на себе різні соціальні ролі. Також це стосується проблем самовираженні;

3. психологічні – потреби, які формують основу дитячого інтелектуального та емоційного розвитку, самосвідомості та самооцінки. Тобто дитині потрібно інтелектуально розвиватися, здобувати нові знання, читати, навчатися з будь-яких джерел інформації, займатися спортом, музикою, танцями тощо. Крім того, для повноцінного розвитку дитини необхідно враховувати потребу в самопізнанні та визнанні себе особистістю [17, с. 41]. Це лише деякі з факторів, які впливають на соціально-психологічний розвиток та потреби дітей.

Вибір стратегій роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування залежить від безлічі факторів. Так, наприклад, якщо працювати з дітьми, які мають дошкільний вік, однією з головних стратегій є ігротерапія. Перевагами такого підходу є покращення стосунків з дорослими; дитина зможе спокійно виражати свої емоції, бо це саме те, що потрібно робити в цій грі; символічне вираження почуттів і страхів, тобто те, як діти грають,

символізує почуття і страхи, які вони можуть показувати неусвідомлено та невербально [6].

Не менш важливою стратегією для дітей є арттерапія та казкотерапія. Останню використовують, коли дітей заохочують створювати та розігрувати власні казки, щоб стимулювати вираження почуттів та думок.

До того ж прикладом можуть бути старші діти, з якими можна працювати ширшими способами. Це тренінги для розвитку особистих та соціальних навичок, надання індивідуального супроводу, консультування, створення спеціальних груп для взаємопідтримки та спілкування дітей зі схожими умовами життя тощо.

Зазначемо, що індивідуальна соціальна робота є дуже важливою, особливо з дітьми, які були позбавлені батьківського піклування та дітьми-сиротами. Тому важливо враховувати також різні методи соціальної, педагогічної та психологічної підтримки.

І. В. Манохіна виділила основні методи, які використовують соціальні працівники.

Методи соціальної роботи:

1. соціальна діагностика – допомагає знайти та зрозуміти потреби та проблеми дітей;
2. соціальна профілактика – спрямована на попередження соціальних проблем. Тобто фахівець буде знаходити правильні програми, проводити тренінги та консультації. Цю програму потрібно проводити на ранніх стадіях, щоб не допустити погіршення ситуації;
3. соціальний контроль – допомагає встановити правила та норми поведінки між дитиною та її сім'єю, щоб вони були направлені на створення здорових та безпечних відносин;
4. соціальна реінтеграція – спрямована соціальну реінтеграцію дітей, після травматичних подій (СЖО, сирітство, втрата батьківської опіки);

5. соціально-економічні та організаційні методи – соціальний працівник надає допомогу у можливостях розв’язання матеріальних проблем та забезпеченні доступу до освіти, охорони здоров’я тощо.

Психологічні методи:

1. психодіагностика – оцінка психологічного стану, потреб та проблем. Способом збору такої інформації може бути спостереження, бесіда та спеціальні тести;

2. психокорекція – корекція негативної поведінки або його прояву. Також саме емоційного стану дитини. Способи: набуття позитивних навичок, способи адаптації та управління емоціями;

3. психічне консультування – це психологічна підтримка дитини з боку соціального працівника. Останній також може надавати поради та вислуховувати, щоб допомогти підвищити самоконтроль та навчити самостійно справлятися з їхніми емоціями;

4. психотерапія – це метод для дітей у яких вже є психологічні психічного стану дитини та психосоціального функціонування;

5. психічний вплив – вплив на стан дитини для її підтримки у складних ситуаціях. Соціальний працівник використовує різні техніки (активне слухання, позитивне закріплення тощо) для позитивного результату.

Педагогічні методи:

1. організаційні – впровадження заходів, в яких би діти брали участь та могли б попрацювати колективно. Наприклад, якийсь спортивний захід або групове малювання;

2. педагогічна діагностика – оцінка знань та здібностей дитини. Це допоможе розробити індивідуальну програму навчання, якщо це буде потрібно;

3. навчання – передання знань. Це може також містити нові навички та уміння. Навчання може проходити як індивідуально, так і в групі. Використані можуть бути й ігрові та інтерактивні форми;

4. виховання – розвиток у дітей моральних цінностей, відповідальності, соціальних навичок. Тобто соціальний працівник допоможе дитині зрозуміти саме суть та важливість поваги до інших, взаємостосунків тощо;

5. організація соціально-психологічної взаємодії – робота з дітьми та їх сім'єю. Соціальний працівник допоможе їм створити сприятливе середовище для відносин й буде контролювати виконання спільних завдань [24, с. 159].

Варто зазначити, що ці методи не застосовуються по одному, потрібно підходити комплексно до розвитку та підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Висновок до розділу 2

Другий розділ бакалаврської роботи був присвячений аналізу діяльності центрів соціальної підтримки дітей та сімей в Україні.

У пункті 2.1 було розглянуто процес деінституалізації, тобто реформування системи інтернатних закладів, який був спрямований на перехід від виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в інтернатах та дитячих будинках до сімейних форм виховання [33]. Завдяки процесу деінституалізації було створено центри соціальної підтримки дітей та сімей, в яких надавалася допомога дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування та сім'ям з дітьми, які потрапили у СЖО.

Отримувачами послуг у центрах соціальної підтримки дітей та сімей є діти та їх сім'ї, які перебувають у СЖО; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, особи з їх числа; діти, з обмеженими можливостями; жінки, які перебувають на третьому триместрі вагітності та мають намір відмовитись від дитини, після її народження [32].

Також у другому розділі були визначені основні принципи, завдання та напрямки діяльності ЦСПДС.

Основні принципи: захист та дотримання прав дітей; законності; соціальної справедливості; гуманності; доступності; відкритості; індивідуального підходу до кожного клієнта; пріоритетності сімейного виховання; конфіденційності тощо.

Основними завданнями є надання: соціальних послуг; виховання, яке було б максимально схоже на сімейне; допомоги у створенні сприятливих умов для позитивного соціально-психологічного адаптування до нового середовища; належної медичної допомоги; соціальної підтримки для батьків, у яких є діти; соціального захисту тощо.

Напрямки діяльності: надання притулку; надання соціальної послуги консультування, реінтеграції та підтримки; сприяння влаштуванню до сімейних форм опіки; представництво інтересів дітей та інші.

У пункті 2.2 була проаналізована статистична інформація щодо кількості таких дітей. До початку повномасштабної війни в Україні працювало 17 центрів соціальної підтримки для дітей та сімей. Всього на 24.02.2022 рік у центрах соціальної підтримки перебувало 597 дітей, із них: 90 осіб залишилися в закладах, 100 осіб – повернуті батькам в біологічні сім'ї, 439 осіб – переміщені, в тому числі евакуйовані за межі України – 210 осіб.

Також у роботі було визначено, що сім центрів соціальної підтримки дітей та сімей було евакуйовано із зони активних бойових дій в межах України, три центри за кордон.

Особливу увагу в роботі приділено аналізу методів, які використовують соціальні працівники у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Це: соціальна діагностика; соціальна профілактика; соціальний контроль; соціальна реінтеграція та інші. Психологічні методи: психодіагностика; психокорекція; психічне консультування; психотерапія тощо. Педагогічні методи: педагогічна діагностика; навчання; виховання; організація соціально-психологічної взаємодії тощо.

Ці методи потрібно застосовувати комплексно для розвитку та підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Стратегії роботи з дітьми відбираються залежно від віку дитини, форми виховання та фахівців, які працюють з дітьми.

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» Маріупольської міської ради: історія реорганізації та евакуації

До початку процесу реорганізації центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» мав назву КЗ «Маріупольський дитячий будинок змішаного типу «Центр опіки» для дітей дошкільного та шкільного віку Маріупольської міської ради Донецької області». У 2014 році, у часи, коли ще закон про деінституалізацію не прийняли, під час анексії Криму, до дитячого будинку в Маріуполі приєдналися діти з кримського дитячого будинку.

Дитячий будинок «Центр опіки» було об'єднано ще й з інтернатом, соціально-психологічним центром та будинком немовляти.

Від дитячого будинку старшим дітям, які поступили у вищі навчальні заклади, видавалися квартири, де вони жили групами. Було 2 трикімнатні квартири для дівчаток та одна трикімнатна – для хлопців. Такі квартири знаходились прямо біля дитячого будинку, тому діти майже постійно знаходились під наглядом працівників, приходячи розписуватись, що вони успішно повернулися додому. До них навідувалися і соціальні працівники, і вихователі, і робітники дитбудинку, щоб впевнитись, що з дітьми все гаразд. Діти могли проживати там до того часу, поки їм не буде видана вже їх особиста квартира.

За рік до повномасштабного вторгнення Лазаренко Л. В. йде з посту керівника дитячого будинку, а їй на зміну приходить Лащевська Н. В.

У січні 2022 року було перепрофільовано дитячий будинок на КЗ «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» Маріупольської міської ради».

Через небезпеку, викликану повномасштабним вторгненням в Україну, більшість центрів соціальної підтримки дітей та сімей, особливо, які знаходились на територіях активних бойових дій та, на даний час, не підконтрольній території, були вимушені переїхати до більш безпечних місць та навіть до інших країн. Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» було евакуйовано з Маріуполя у перші дні війни. Першою зупинкою з Маріуполя було Запоріжжя, потім Дніпро. Тут дітям довелося розділитися: дорослих дітей з супроводжуючими відправили до Польщі, звідки вони направилися до Швейцарії, а молодших дітей (від 0 до 3 років) відправили у Львівську область у заклади соціального захисту.

Керівник Центру наполягала на тому, щоб усі діти були разом, тому 22 серпня 2022 року вже діти з супроводжуючими виїжджали зі Львова, щоб опинитися у Швейцарії.

Зі зміною розташування центру відбуваються і зміну у його функціонуванні, устрої та структурі, бо вони повинні адаптуватися до соціальних, культурних та правових умов нової країни.

3.2. Результати дослідження

Дослідження було проведено за допомогою методу інтерв'ю, яке проводилось з керівником Центру соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» (додаток А).

Цей метод було обрано через низку переваг, таких як: можливість отримувати розгорнуті відповіді, а при недостатності інформації – поставити уточнюючі питання, які зможуть допомогти зрозуміти специфіку роботи центра соціальної підтримки дітей та сімей; можливість швидко та гнучко реагувати (уточнювати, розширювати) на нові теми та питання, які можуть виникнути в ході розмови.

Строки дослідження: квітень-травень 2024 року.

Об'єкт дослідження: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Предмет дослідження: соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження: проаналізувати специфіку соціального захисту в центрі соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії», який евакуювався до Швейцарії з України після повномасштабного вторгнення.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати особливості соціального захисту, що надаються в центрі соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» до та після евакуації до Швейцарії.
- Розробити практичні рекомендації для покращення роботи центру в нових умовах.

Гіпотеза дослідження: соціальний захист у центрі соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії», який передислокували з України до Швейцарії внаслідок повномасштабної війни, є ефективними в нових умовах, але потребують адаптації до соціальних, культурних та правових умов Швейцарії.

В ході дослідження ми з'ясували, що до початку повномасштабного вторгнення в Україну у центрі соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» перебувало близько 100 дітей. Коли почалася евакуація, вийшло вивезти 99 дітей,

з яких наразі в центрі перебуває 90. Відповідаючи нам на питання «Чому кількість дітей зменшилась?», керівник Центру відповіла так: *«зараз в Україні знову набрав чинності закон, який був до війни, про те, що всі діти повинні перебувати не в інтернатах, не в дитячих будинках, а саме в сім'ях. Оскільки зараз служба у справах неповнолітніх запрацювала, їх забирають з усіх куточків світу, де б ці діти не знаходилися»*. Тобто сім'ї, які до початку повномасштабної війни подавали документи на опіку, наразі можуть продовжити цей процес. І дітей вони забирають із тих країн, де вони перебувають.

До початку повномасштабного вторгнення у Центрі було 135 працівників. Вже у Швейцарії знаходилось 8 фахівців. *«В евакуацію 24 лютого 2022 року дітей супроводжувала санітарка та директор, а в Польщі приєдналася заступник директора, медсестра, помічник вихователя, вчитель та психолог. Також вже до Швейцарії приїхала ще одна медсестра»*, – уточнює керівник.

У центрі психологи, медики та соціальні педагоги працювали на постійній основі та знаходились цілодобово. Соціальних працівників не було в самому центрі, тому що це було окремою організацією, і вони приходили. *«Дитячий будинок був під керівництвом управління Міністерства освіти, а після 1 січня 2022 року, тільки переформувався у «центр соціальної підтримки дітей та сімей», тому ще не встигли найняти»*, – пояснює керівник. Наразі, у Швейцарії, в центрі не залишилось медичних працівників, які евакуювалися разом із дітьми. *«Психолог залишився наш, але, звісно, ще й приходять і місцеві психологи, щоб перевірити. Соціальні педагоги та соціальні працівники теж місцеві»*.

Переїзд до європейської країни видався тяжким для працівників центру та дітей, бо вимагав адаптації й до інших правових умов, і до життєвого устрою. Це були нові вимоги до організації роботи, навчанню дітей тощо. *«Цей адаптаційний період був дуже важким. І наші правила не завжди збігалися з їх правилами, практично взагалі не збігалися»*.

Одним з найтяжчих змін для дітей стало навчання у швейцарських школах. Відсутність знання мови та поведінка місцевих дітей ускладнювала адаптацію. Як зазначила експерт, то щодо навчання у дітей є подвійне навантаження: *«Діти обов'язково навчаються у школах Швейцарії. Також вони займаються ще онлайн і в українських школах, де до повномасштабної війни проходили навчання, чи у технікумах. Наразі вони ще й вступають на онлайн навчання до ВНЗ України».*

Як в Україні, так і зараз, у Швейцарії, у центрі соціальної підтримки дітей та сімей надається широкий спектр соціальних послуг: *«усиновлення, оформлення документів/пенсій, встановлення материнства/батьківства, ведення дітей від моменту вступу і до виходу, оформлення, відновлення документів (свідоцтво про народження, паспорт тощо), допомога у вступі до середніх та вищих навчальних закладів».*

У центрі до повномасштабної війни надавалась психологічна підтримка для дітей, проводились групові та індивідуальні терапії, арт-терапії, розроблювали індивідуальний план навчання та психотерапії, якщо це було потрібно, проводилася соціальна діагностика. Також дітей готували до самостійного життя, і проводили постійні заняття з музики, шиття, готування. Також постійно були залучені організаційні методи: у дітей були регулярні поїздки до літнього табору або на море, екскурсії, походи в кіно, театр, на баскетбол та каток. Для сімей проводились консультації, супровід, проводились курси для сімей, які хотіли взяти під опіку дітей, де з ними займалися не тільки соціальні працівники, а й психологи, вчителі, вихователі, медики тощо.

Після евакуації до Швейцарії з дітьми продовжується психологічна робота. Перед фахівцями центру стоять нові завдання: адаптація дітей до нового соціального, культурного та мовного середовища, та подолання наслідків перебування у зоні активних бойових дій. Продовжують проводитись групові/індивідуальні сеанси, майже кожен день продовжують працювати

соціальні працівники. Діти продовжують групами ходити на екскурсії, проводяться спортивні заходи, постійні розвиваючі заняття.

Головною та найвагомішою відмінністю умов проживання від України для дітей у Швейцарії стало розділення їх по різних закладах та кантонах. *«Старші діти живуть окремо від молодших, в різних кантонах. Але раз або два на тиждень ми їздимо до них, щоб зустрітися, бо вийшло так, що в різних кантонах є і брати з сестрами, яких, на жаль, довелося розділити».*

На щастя, діти забезпечені тому ж рівні, на якому були й в Україні. Зі слів експерта: *«Одяг, їжа, техніка – всього вдосталь. Відмінністю від України є те, що старшим (від 16 років) дітям видається соціальна допомога (єдина, яка видається всім біженцям з України) на банківські картки. З вихователями вони можуть піти в магазин і придбати собі те, що вважатимуть за потрібне і раціональне».*

Фінансується центр, на період перебування у Швейцарії, кантонами, в яких діти й знаходяться. *«Вони перебувають у двох кантонах і ці кантони взяли під забезпечення, догляд, проживання, оплату (приміщення орендовані, працівники нові) дітей».* Такий розділ дітей впливає на координацію роботи центру. Управлінські функції доводиться ділити між двома кантонами, що ускладнило моніторинг виконання щоденних завдань та комунікацію.

Отже, за результатами інтерв'ю, яке проводилось з керівником Центру соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» можемо сформулювати такі практичні рекомендації.

Практичні рекомендації:

1. Необхідно організувати сесії з психологами й для працівників центру, щоб допомогти фахівцям адаптуватися до нового середовища, бо психологічна підтримка потрібна не тільки дітям, а й дорослим.

2. Для дітей та працівників проводити семінари та тренінги, котрі будуть направлені на підвищення обізнаності про різні культури, їх звичаї. Наприклад, можливе проведення фестивалів, де діти представляють традиції, звичаї своєї країни або вводити дні, які присвячені різним країнам та культурам.

3. Забезпечити професійний розвиток персоналу, їх навчання та проводити курси підвищення кваліфікації. Це потрібно особливо зараз, коли вони у новому середовищі, де потрібно дотримуватися вимог та стандартів роботи Швейцарії.

4. Задля дітей, якщо це можливо, підтримувати спілкування з їх біологічними батьками. Робити сімейні онлайн зустрічі.

5. Для співробітників потрібно провести додаткове навчання для того, щоб полегшити координацію та комунікацію між двома кантонами, в яких знаходиться поділений центр.

6. Проводити семінари, тренінги для того, щоб навчити фахівців управляти стресом, технікам самопомоги тощо. Це потрібно для покращення адаптації працівників у Швейцарії.

Висновки до розділу 3

Третій розділ було присвячено дослідженню специфіки соціального захисту та підтримки, що надаються в центрі соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» до та після евакуації до Швейцарії.

Було проведене розвідувальне дослідження методом онлайн інтерв'ювання з керівником центру соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії».

В ході дослідження виявлено, що у центрі відбулися ряди змін та з'явилися нові виклики, з якими зіштовхнулись фахівці в нових умовах.

Головними змінами стало нове соціально-культурне середовище, мовна адаптація та правові умови. Але, попри всі перешкоди, працівникам вдається забезпечувати безперервність соціального захисту та активної підтримки дітей. Зокрема, дітям стабільно продовжують надавати психологічну підтримку, сприяють успішній адаптації дітей до нового середовища та освітньої системи, в повному обсязі забезпечують їх основні потреби.

В результаті проведеного дослідження були надані практичні рекомендації для покращення роботи центру в нових умовах. Вони містять в собі психологічну підтримку для працівників, сприяння їх адаптації та розвитку у новому середовищі, аспекти міжкультурної комунікації для дітей та підтримки батьківських зв'язків.

ВИСНОВКИ

В першому розділі бакалаврської роботи на основі наукових напрацювань, було визначено поняття дитина-сирота як «дитина, яка перебуває тимчасово чи постійно поза сімейним оточенням, а також дитина, яка в силу власних інтересів не може залишатися в такому оточенні, має право на захист і допомогу з боку держави». Дитина, позбавлена батьківського піклування – це «дитина, яка знаходиться без піклування батьків, не отримуючи належного догляду та захисту».

Спираючись на законодавство визначено, що до дітей-сиріт належать діти, «батьки яких померли чи загинули» [28], а до дітей, позбавлених батьківського піклування, відносяться ті, хто залишився без батьків або розлучений з батьками через ряд причин. Обидві ці категорії мають право на державну підтримку та пільги.

Також було визначено поняття «соціальний захист» як «державні програми та заходи, які спрямовані на матеріальну підтримку громадян, їх підтримки та захисту, через різні життєві ситуації, які призводять до соціальних ризиків».

Соціальним захистом дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування є: «система заходів, які спрямовані на забезпечення розвитку та виживанню дітей, спираючись на сучасний рівень. Ці заходи також направлені на запобігання випадкам шкоди здоров'ю дитини, її психічному, інтелектуальному та моральному розвитку, а також сприяє створенню відповідних правових, політичних, соціально-економічних та медико-екологічних умов».

Окреслюючи, соціальним захистом такої групи дітей є:

- 1) державне влаштування;
- 2) соціальні виплати;
- 3) моніторинг умов проживання та виховання.

У першому розділі було розглянуто такі форми влаштування як: усиновлення, опіка, дитячі будинки сімейного типу, піклування, прийомна сім'я.

У другому розділі бакалаврської роботи було розглянуто процес деінституалізації та діяльність центрів соціальної підтримки дітей та сімей в Україні.

Під час процесу деінституалізації було створено центри соціальної підтримки дітей та сімей, де надавалася допомога дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування та сім'ям з дітьми, які потрапили у СЖО.

Також у другому розділі було визначено:

1. основні принципи ЦСПДС: захист та дотримання прав дітей; законності; соціальної справедливості; гуманності; доступності; відкритості; індивідуального підходу до кожного клієнта; пріоритетності сімейного виховання; конфіденційності тощо.

2. завдання: надання соціальних послуг; виховання, яке було б максимально схоже на сімейне; допомога у створенні сприятливих умов для адаптування до нового середовища; надання належної медичної допомоги; соціальної підтримки для батьків, у яких є діти; соціального захисту тощо.

3. напрямки діяльності: надання притулку; надання соціальної послуги консультування, реінтеграції та підтримки; сприяння влаштуванню до сімейних форм опіки; представництво інтересів дітей та інші.

До початку повномасштабної війни в Україні працювало сімнадцять таких центрів. Сім – було евакуйовано із зони активних бойових дій в межах України, три центри за кордон.

Особливу увагу в роботі приділено аналізу методів, які використовують соціальні працівники у роботі з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Вони застосовуються комплексно та потрібні для розвитку та підтримки дітей.

У третьому розділі було проведене розвідувальне дослідження методом онлайн інтерв'ювання керівника центру соціальної підтримки дітей та сімей «Крила надії» для аналізу особливостей соціального захисту, що надавалися до та після евакуації до Швейцарії.

Головними змінами було – соціально-культурне середовище, мовна адаптація та правові умови. Але працівникам вдається забезпечувати безперервність соціального захисту та активної підтримки дітей.

В результаті проведеного дослідження були надані нами практичні рекомендації для покращення роботи центру в нових умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічних досліджень : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. / за ред. М. П. Васильєвої, м. Харків, 17 травня 2023 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. 136 с.
2. Бельченко В. О., Пілігрим А. С. Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://socioinfoua.wordpress.com/2024/02/16/бельченко-в-о-пілігрим-а-с/> (дата звернення: 13. 01. 2024).
3. Бордіян Я. І. Роль фахівців соціальної роботи в реалізації державної соціальної політики: проблеми та перспективи // СОЦІОПРОСТІР. 2016. № 5. С. 62–68.
4. Бордіян Я. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу як альтернативна форма влаштування дітей: державно-управлінський аспект // Ефективність державного управління. 2022. Вип. 30. С. 255–261.
5. Боротися за кожную українську дитину. Виклики, які війна ставить перед реформою інтернатів. URL: https://lb.ua/society/2023/05/08/554262_borotisya_kozhnu_ukrainsku_ditinu.html (Дата звернення: 19. 03. 2024).
6. Вщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта: навч. посіб. Одеса : вид. Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.
7. Деінституціалізація. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Deinstitutualizaciya.html> (дата звернення: 27. 02. 2024).
8. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів // UNICEF. Київ, 2022. 60 с. URL:

https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf (дата звернення: 15. 02. 2024).

9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

10. Заборовський В. В., Заборовська С. В. Історичні витоки інституту опіки дітей, позбавлених батьківського піклування до часів проголошення незалежності Україні // Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. 2023. С. 20–26.

11. Закарпатські педагоги кінця XIX – початку XX століття про соціальну опіку дітей. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19131/Cherepania.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10. 01. 2024).

12. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : стат. зб. / Держ. статистика України. Київ, 2018. 77 с.

13. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : стат. зб. / Держ. ком. статистики України. Київ, 2022. 80 с.

14. Ігнатенко К. Соціальний захист дітей в діяльності державних організацій на сході України // Social Work and Education. 2022. № 3. С. 329–340.

15. Інтернати шкідливі для дітей. URL: <http://openingdoors.org.ua/ua/boardings> (дата звернення: 12. 01. 2024).

16. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. 2021. № 19 (254). С. 160–170.

17. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми : у 2 ч. / Соціальна робота, 2017. Ч. 1: Сучасні орієнтири та ключові технології. Київ, 2017. 256 с.

18. Клименко О. Ю. Ключові складові соціальної підтримки дітей в Україні // Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2015. № 1148. С. 151–156.
19. Князева Ю. А. Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як об'єкт адміністративно-правового регулювання // Актуальні проблеми держави і права. 2022. Вип. 2. С. 21–30.
20. Конституція України : Закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18. 01. 2024).
21. Кривачук Л. Ф. Удосконалення нормативно-правового механізму соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: установлення юридичного статусу // Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 2 (40). С. 1–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2011_2_33 (дата звернення: 17. 01. 2024).
22. Лєскова Л. Ф. Дитячі будинки сімейного типу як інститут соціалізації дітей // Psychology and Sociology. 2016. Вип.11. С. 1–11.
23. Лугова В. М. Соціальне сирітство в Україні як соціально-психологічна і правова проблема. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/27454/1/Luhova_tez%20.pdf (дата звернення: 16. 01. 2024).
24. Манохіна І. В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2012. 276 с.
25. Пеша І. В. Дитячі будинки сімейного типу як особлива форма сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2003/01/72-80_no-1_vol-2_2003_UKR.pdf (дата звернення: 22. 01. 2024).

26. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Закон України від 24. 09. 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text> (дата звернення: 25. 01. 2024).

27. Поляничко А. О. Особливості соціально-педагогічної діяльності в закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2019. № 5 (31). С. 400-410.

28. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13. 01. 2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 17. 01. 2024).

29. Про затвердження плану заходів з реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки : Закон України від 01. 06. 2020 р. № 703-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703-2020-п#n16> (дата звернення: 12. 01. 2024).

30. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : Закон України від 26. 04. 2002 р. № 564. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#top> (дата звернення: 22. 01. 2024).

31. Про затвердження Порядку взаємодобору сім'ї та дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування : Закон України від 19. 09. 2017 р. № 1485. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1250-17#Text> (дата звернення: 12. 04. 2024).

32. Про затвердження Примірного положення про центр соціальної підтримки дітей та сімей : Закон України від 16. 11. 2016 р. № 834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-2016-п#Text> (дата звернення: 10. 01. 2024).

33. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу

: Закон України від 09. 08. 2017 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-p#n23> (дата звернення: 10. 01. 2024).

34. Про охорону дитинства : Закон України від 26. 04. 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11. 01. 2024).

35. Про стан роботи щодо розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в регіоні. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/content/documents/7/652/files/матеріали%20колегії%202020.pdf> (дата звернення: 20. 01. 2024).

36. Реформа інтернатних закладів (деінституціалізація). URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=40310 (дата звернення: 12. 01. 2024).

37. Руденко Ю. Ю. Підготовка студентів – майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування // Наукові записки : педагогічні науки. 2022. Вип. 200. С. 120–124.

38. Семигіна Т. В. Порівняльна соціальна політика : навч. посіб. Київ : МАУП, 2015. 276 с.

39. Сирота — етимологія. URL: <https://www.goroh.pp.ua/Етимологія/сироту> (дата звернення: 11. 01. 2024).

40. Смук О. Т. Особливості спілкування дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування //Педагогіка, соціальна робота. 2013. Вип. 28. С. 1554–158.

41. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ, 2009. 488 с.

42. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, які є випускниками інтернатних закладів та осіб з їх числа. URL:

http://ocss.mk.ua/sotsialna_pidtrimka_ditej_sirit_ditej_pozbavlenih_batkivskogo_pikluy

[annja iz chisla uchniv starshih klasiv ta vipuschnikiv internatnih zakladiv](#) (дата звернення: 26. 03. 2024).

43. Соціальна робота: короткий енциклопедичний словник. Київ, 2002. Т. 4. 536 с.

44. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13. 07. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0051323-11#Text> (дата звернення: 17. 01. 2024).

45. Сташків Б. І. Право соціального забезпечення : навч. посіб. Чернігів : ПАТ, 2016. 692 с.

46. Суліменко О. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування в умовах воєнного стану // Ввічливість. Humanitas. 2022. Вип. 4. С. 61–68.

47. Туленков М. Соціальний захист у науковому дискурсі // Релігія та Соціум. 2016 р. № 1-2 (21-22). С. 104–113. 49

48. Українці за кордоном. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/ukrainsi-za-kordonom> (дата звернення: 13. 03. 2024).

49. Шепелєва Г. А. Діяльність системи соціальної підтримки дітей-сиріт в Україні // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2014. Вип. 61. С. 119–126. 51

50. Шпеник С. З. Діти групи ризику як об'єкт соціальної роботи // Педагогіка, соціальна робота. 2021. Вип. 21. С. 212–214.

51. 196 українських дитячих будинків перемістили за кордон // Національна сервісна служба. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/dytyachi-budynky-ukrayina-viyna/32847344.html> (дата звернення: 13. 04. 2024).

52. Online etymology dictionary. Orphan. URL: <https://www.etymonline.com/word/orphan> (дата звернення: 11. 01. 2024).